

DANUTĖ LIUTKEVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

VOKIETIS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNO PASAULĖVAIZDYJE¹

Ar mes esame draugai, ar priešai, ateitis turi dar parodyti, vokieči.

Vincas Krėvė

ESMINIAI ŽODŽIAI: žodynas, semantika, iliustracinis pavyzdys, pasaulėvaizdis, vokiečiai.

ANOTACIJA

Koks yra vokiečio įvaizdis lietuvių akimis, yra nagrinėję etnologai, tautosakininkai, istorikai, kalbininkai. Tačiau šiuo požiūriu dar nebuvo tirtas *Lietuvių kalbos žodynas*, į kurį galima žiūrėti kaip į metraštį, apimančią medžiagą nuo pat mūsų pirmųjų raštų 1547 m. iki 2001 m. Šiame straipsnyje kaip tik ir siekiama siekiama vokiečio įvaizdį išsiaiškinti remiantis šiuo žodynu.

Semantiškai išanalizavus maždaug 650 su žodžiu *vokiečiai* susijusių iliustracinių pavyzdžių, pasirodė, kad dažniausiai žodyne atspindimas neigiamas vokiečio įvaizdis. Šiuose sakiniuose vokiečiai minimi kaip priešai, kurie nuo seno lietuvių puldinėjo, skriaudė ir žudė, jie naikino lietuvių turtą arba jį atimdavo, žmones apkraudavo įvairiomis prievolėmis, mokesčiais, išsivarydavo darbams. Vokiečiai lietuviams atrodė žiaurūs, pikti, pasipūtę, išrankūs, melagiai, bet kartais – ir kvaili, nemalonios išvaizdos.

Gerokai mažiau *Lietuvių kalbos žodyne* yra medžiagos apie teigiamus vokiečių bruožus.

¹ *Pasaulėvaizdis* straipsnyje suprantamas plačiau negu tik *kalbos pasaulėvaizdis*. Turimas omenyje 'požiūris į pasaulį ir jo reiškinius', pgl. *Dabartinės lietuvių kalbos žodyną* (<http://lkiis.lki.lt/dabartinis>). Šiuo atveju kalbama apie pasaulio vaizdą, kuris atsiskleidžia konkrečiai *Lietuvių kalbos žodyne*. Be jokios abejonės, „[P]asaulio vaizdas, arba iš žodžių susidedantis tikrovės modelis, gali skirtis įvairiuose žodynuose, net jei jie nėra itin nutolę vienas nuo kito istoriniame laike“ (Kravcova 2013: 10).

ĮVADINĖS PASTABOS

Vokiečius su lietuviais nuo seno siejo nevienareikšmiai santykiai. Iki pat Antrojo pasaulinio karo Vokietija ribojosi su Lietuva. Kaip rašo istorikas Saulius Kaubrys, „[V]okiečių istorikas G. Vagneris išskyrė tris vokiečių atvykimo į Lietuvą bangas. Pirmoji prasidėjusi nuo XIII a. vidurio ir nusitęsusi iki XVI a. pradžios, antroji – nuo XVI a. vidurio iki XVII a. vidurio, trečioji – nuo XVIII a. pabaigos iki XIX a. vidurio“ (Kaubrys 2011:15). Mažoji Lietuva niekada nepriklausė Lietuvai, o Klaipėdos kraštas mūsų valstybei priskirtas tik 1923 m. Todėl daug lietuvių gyveno vokiečių valstybės teritorijoje, o vokiečių gyventa Lietuvos vakaruose ir pietvakariuose bei Kaune (Anglickienė 2000b: 25; 2006: 45), taigi šių dviejų tautų atstovai nuo seno buvo kaimynai. Kita vertus, lietuviai su vokiečiais dažnai kariavo. Apie tą santykių dvilypumą – žiaurūs užkariautojai, vadinasi, priešai ir patikimi, gerbtini kaimynai, vadinasi, draugai, – yra rašę istorikai, tautosakininkai, etnologai ir kt. (Anglickienė 2006; Zybertienė 2006; Kaubrys 2011).

Dvilypumas akivaizdus ir daugelyje tirtų šaltinių. Lietuvių tautosakoje atsispindi dvi bendravimo su vokiečiais pusės: taiki kaimynystė ir kovos su jais. Liaudies kūryba tarsi užkonservuoja kelių šimtmečių liaudies požiūrį į kitataučius. Vokietį galima rasti buitinėse pasakose, anekdotuose, sakmėse, padavimuose, karinėse istorinėse, piršlybų, ganymo dainose, talalinėse, patarlėse, priežodžiuose. Pasakojamojoje tautosakoje daugiau matyti taikioji mūsų bendravimo pusė su vokiečiais, o dainuojamojoje – kovos su jais. Smulkioji tautosaka iliustruoja viską – kelių šimtmečių patirtį ir įvairiapusius ryšius su vokiečiais (Anglickienė 2000a: 2; 2000b: 25; 2006: 184–186). Talalinėse iš vokiečio šaipomasi – jis ir žioplai, ir nemokša, ir apskritai vertas pajuokos (Vengrytė-Janavičienė 2004: 61; Anglickienė 2006: 193–194). Anekdotuose vokiečiai yra arba pasipūtę, arba kvaili (Lukošiūtė 2012: 164;

Bandoriūtė 2015: 114–115). Taigi folklore dominuoja neigiamas, neretai paniekiantis vokiečių įvaizdis (Anglickienė 2006: 68; 2007: 446).

Kalbininkė Silvija Papaurelytė-Klovienė nagrinėjo, koks etninis vokiečio stereotipas atsiskleidžia iš Vytauto Didžiojo universiteto *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* pavyzdžių. Jos tyrimas rodo, kad dažniausiai pabrėžiamas vokiečių polinkis į tvarką, kartais net į pedantiškumą. Be to, lietuvių akimis, vokiečiai yra organizuoti, drausmingi ir patriotai (Papaurelytė-Klovienė 2010: 5–7)².

2001 m. buvo tirti ir vyraujantys studentų etniniai stereotipai. Studentų akimis, vokiečiai yra tvarkingi, darbštūs, perdėtai taupūs. Jie drauge ir nacionalistai, pasipūtę, aukštinantys save ir savo tautybę (Senvaitytė 2004).

Tirtos ir su šiuo etnonimu susijusios pravardės. Kaip pastebi jų tyrėjas Alvydas Butkus, vokiečiais pavadinami labai greitai, neaiškiai kalbantys ar mikčiojantys žmonės; pikti, šiurkštūs žmonės; didžiagalviai, kumpanosiai³, vokiškais drabužiais vilkintys asmenys. Kiek rečiau tokia pravardė yra susijusi su žmogaus kilme (Butkus 2009: 17; dar plg. Anglickienė 2005).

Istorikas Alvydas Nikžentaitis analizavo tarpukario spaudą ir mokslinę istorinę literatūrą, kurioje aptariami vokiečių ir Vokietijos vaizdiniai. Jo nuomone, bent jau pirmajame Nepriklausomybės dešimtmetyje klostėsi pozityvūs vokiečių ir Vokietijos stereotipai (Nikžentaitis 1998: 239; dar plg. Kaubrys 2011: 16).

² Pažymėtina, kad S. Papaurelytės-Klovienės tyrime daugiausia dėmesio kreipta į vokiečių (ir kitų tautų) nacionalinius charakterio bruožus, nagrinėtas būdvardis *vokiškas* ir peržiūrėti daiktavardžio kilmininko *vokiečių* pavyzdžiai. Išsamesnį vaizdą apie vokiečių būtybę galima susidaryti išnagrinėjus ir pavyzdžius su visa daiktavardžio *vokietis* paradigma.

³ Tokia išvaizda taip pat vertinama neigiamai, pvz., „veido panašumas į kitų tautų žmones yra neigiama savybė, t. y. traktuojama kaip grožio trūkumas“, plg. Butkus (1995: 224).

Taigi tyrimų apie *vokiečius* būta ištis nemažai. Tačiau šiuo požiūriu dar nebuvo tirtas mūsų didžiausias kalbotyros veikalas – *Lietuvių kalbos žodynas* (toliau – LKŽ⁴), o juk į jį taip pat galima žiūrėti kaip į savotišką tekstyną, metraštį, kuris apima medžiagą nuo pat mūsų pirmųjų raštų 1547 m. iki 2001 m. Gyvosios kalbos leksika jam buvo renkama nuo 1902 m., žodyne aprašyta apie pusė milijono lietuvių kalbos žodžių. Šis žodynas yra tarsi tiltas tarp senovės glūdumas siekiančios tautosakos ir dabartinių laikų tekstynų, spaudos ir pan., jame fiksuojamos ištisos epochos, smulkiai aprašoma gyvenimo kasdienybė – darbai, vargai, karai, jausmai, baimės ir džiaugsmi.

Šio straipsnio tikslas yra ištirti, koks VOKIEČIO konceptas⁵ išryškėja iš LKŽ⁶ iliustracinių sakinių, kuriuose minimi šios tautybės žmonės. Išsikelti tokie uždaviniai: iš LKŽ⁶ išrinkti visą medžiagą, susijusią su konceptu VOKIETIS ir, ją ištyrus, suklasifikuoti taip, kad išryškėtų istoriniai vokiečių ryšiai su lietuviais; vokiečių požiūris į lietuvius ir lietuvių požiūris į vokiečius⁶; vokiečių charakterio bruožai. Būtent iliustraciniai sakiniai, o ne apibūrinantys pasirinkti tirti todėl, kad juose fiksuojamas labai įvairiapusis, autentiškas, ne žodynininko, o visų žodyno kūrėjų – tarmių atstovų, iš kurių buvo užrašyta medžiaga, rašytojų, senųjų raštų autorių ir kt. – atspindimas pasaulėvaizdis⁷. Metodai šiam tikslui

⁴ Turima omenyje tik *vokiečio* vaizdinys. Pasitelkus LKŽ⁶ (ne visada vien tik jį) jau yra tyrinėti lietuvių šermukšnio (Gritėnienė 2016: 85–104) ir žodyno vaizdiniai (Gritėnienė 2017: 1–19), politinis pasaulėvaizdis (valstybė, įstatymas, valdžia) (Zabarskaitė 2010: 126–143), žodžiai *marios*, *pamarys*, *pamariškis* (Zabarskaitė 2012: 239–271), vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje (Rutkovska ir kt. 2017), terminologinė informacija, glūdinti reikšmių aiškinimuose ir iliustracijose (Umbrasas 2019: 162–183).

⁵ Apie terminą *konceptas* plačiau žr. Gudavičius (2000: 44–58; 2011).

⁶ Nors straipsnyje daugiausia nagrinėjamas žodis *vokietis*, šiek tiek patyrinėti ir iliustraciniai sakiniai, susiję su lietuvių požiūriu į vokiečius, lietuvių reakcijomis į vokiečio veiksmus ir pan. Straipsnio autorės manymu, tai padeda atskleisti išsamesnį vokiečio vaizdinį. Jei, pavyzdžiui, daugelyje iliustracinių sakinių fiksuojama, kaip smarkiai lietuviai bijojo vokiečių, tai charakterizuoja ne tik lietuvius, bet ir vokiečius: vadinasi, vokiečiai pasižymėjo tokiais bruožais, kurie gąsdino kitų tautų žmones ir pan.

⁷ Labai galimas daiktas, kad, išrinkus apibūrinantis, kuriose minimas vokietis, dėl to patys kitoks vaizdas. Galbūt ateityje reikėtų ir tokio tyrimo.

pasiiekti – semantinės analizės, aprašomasis ir interpretacinis. Tiriamoji medžiaga buvo rinkta iš 2018 m. atnaujintos elektroninės žodyno versijos (toliau – LKŽ⁸).

Apie tai, kad lietuviai nuo seno kontaktavo su vokiečiais, kad tie kontaktai buvo ilgalaikiai ir įvairiapusiai, galima spręsti jau ir iš to, kiek LKŽ⁹ yra pateikiamų su konceptu VOKIETIS⁹ susijusių žodžių žodyninių straipsnių:

1) 1 **vokietaitis**, 2 **vokietaitis**, **vokietelka**, **vokietėlis**, 1 **vokietis**, 2 **vokietis**, **vokietka**, **vokietpalaikis**, 1 **vokietukas**, 2 **vokietukas**, **vokietūtis**, **vokytaitis**, **vokytalis**, 1 **vokytelis**, 2 **vokytelis**, **vokytelka**, **vokytinas**, 1 **vokytis**, 2 **vokytis**, **vokytka**, **vokytikė**, **vokypalaikis**, 1 **vokytukas**, 2 **vokytukas**, **vokiečiokas**, 3 **vokis**;

2) **vokietauti**, **vokietėjimas**, **vokietėti**, **vokietybė**, **vokietynė**, **vokietinimas**, **vokietininkas**, **vokietinis**, **vokietinti**, **vokietintojas**, **vokietuoti**, **vokietmetis**, **vokietystė**, **vokietišius**, **vokietiška**, **vokietiškas**, **vokiečiavimas**, **vokiečiuoti**, **vokiečiuotojas**, **vokiečkapiai**, **vokiečkapis**, **vokytauti**, **vokytėti**, **vokytinis**, **vokytinti**, 3 **vokytis**, **vokytkapiai**, **vokytmetis**, **vokytumas**, **vokytuoti**, **vokyčiuoti**, **katvokietis**, **katvokytis**.

Šiame darbe tyrinėta pirmoji žodžių grupė¹⁰, t. y. tos leksemos, kurios labiausiai susijusios būtent su tautybe. Buvo išrinkti visi iliustraciniai pavyzdžiai ne tik iš minėtosios pirmosios grupės antraštinių žodžių žodyninių straipsnių, bet iš viso žodyno, t. y. antraštinis žodis galėjo būti bet koks. Rasta apie 1 500 iliustracinių sakinių su daiktavardžiais *vokietis*, *vokytis* ir kt. Išanalizavus buvo atmesta daugiau nei pusė pavyzdžių kaip neinformatyvių pasirinktai temai. Likusieji maždaug 650 iliustracinių pavyzdžių buvo nagrinėjami ir

⁸ Žr. www.lkz.lt. Medžiaga rinkta 2020 m. birželio–rugpjūčio mėn. Paminėtina, kad LKŽ⁸ kartotekų duomenys nenagrinėti.

⁹ Dėl itin didelės medžiagos gausos šiame straipsnyje nenagrinėjami kiti vokiečio pavadinimai – *prūsas*, *fricas*, *germanas* ir pan. Tai būtų kito tyrimo tema.

¹⁰ Buvo ištirtos visos pirmojoje žodžių grupėje esančių žodžių formos, užfiksuotos LKŽ⁸ iliustraciniuose sakiniuose.

grupuojami. Jais ir remiamasi šiame darbe. Pavyzdžiai, rasti rašto kalboje ir gyvojoje kalboje, nėra atskirti, nes bendras vokiečio paveikslas panašiai dėliojosi iliustracijose tiek iš raštų, tiek iš tarmių¹¹. Galima tik pasakyti, kad ankstesnių laikų pavyzdžiai, žinoma, yra daugiausia iš raštų, nes tuo metu, kai gyveno Simonas Daukantas, Antanas Baranauskas ir pan., medžiagos LKŽ iš gyvosios vartosenos dar niekas nerinko. Be to, išrinkti tiriamieji sakiniai straipsnyje nebuvo skirstomi laikotarpiais. Tuos iliustracinius sakinius, kurie imti iš raštų kalbos, būtų galima sudėlioti pagal tai, apie kurį laikotarpį pavyzdžiuose kalbama, tačiau tuos, kurie užrašyti iš žmonių lūpų – jau ne visada. Pavyzdžiui, kad ir tokiam sakinyje *Peržengt reikia vis Lietuvą, kas čia nemindė lietuvių: i švedai, i vokiečiai* Ad (ž. *peržengti*)¹² žmogus galėjo kalbėti ir apie kryžiuočių laikus, ir apie Pirmojo, ir apie Antrojo pasaulinio karų vokiečius, o veikiausiai – apie visus tris kartu, apibendrintai¹³.

Pagrindinis šios grupės žodis, vartojamas ir dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje, yra *vokietis* (ir *vokiečiai*). LKŽ_e pateikiamos tokios reikšmės:

1 vóketis, -ė, vokietỹs, -ė 1. vokiečių tautos žmogus. || Vokietijos kareivis.
2. protestantų tikybos žmogus, gyvenantis Lietuvoje.

2 vóketis, vokietỹs 1. velnias¹⁴. 2. Vokietijos okupacinė valdžia. 3. Vokietijos kariuomenė.

¹¹ Galima palyginti kelis iliustracinius sakinius, apibūdinančius tuos pačius dalykus, susijusius su vokiečiais. Žr. toliau straipsnyje pateiktus pavyzdžius: 1 ir 2; 22 ir 21; 94 ir 95; 187 ir 188 ir kt. Pirmieji pavyzdžiai yra fiksuoti iš gyvosios kalbos, antrieji – iš raštų kalbos. Ir kitose vietose sąmoningai stengtasi iliustruoti teiginius pavyzdžiais ir iš raštų, ir iš gyvosios kalbos.

¹² Iliustracinių sakinių santrumpos – kaip LKŽ_e. Skliaustuose nurodomas žodis, iš kurio straipsnio imtas pavyzdys.

¹³ Galima prisiminti, kad L. Anglickienė, nagrinėdama dainas, kuriose minimos kovos su vokiečiais, rašo, kad chronologiniu požiūriu, tokių dainų esama dvejopų: senesnės (iki XX a.) ir dainuotos Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų metu. Šie sluoksniai neturi ryškios ribos, nes senesnės dainos vėl buvo prisimintos ir dainuotos vėliau, kai tapo aktualios (Anglickienė 2006: 190–194).

¹⁴ Iš tiesų ši reikšmė nukreipiama į kitą žodį: žr. 2 *vokietukas* 1. O tas *vokietukas* ir reiškia ‘velnią’.

vokiečiai 1. Vidurio Europos tauta, kalbanti viena vakarų germanų kalbų.
2. Vokietijos okupacinė valdžia. 3. Vokietijos kariuomenė.

Tokias pat reikšmes turi ir **1 vokyti, 2 vokyti, vokyčiai**.

Neretai sudėtinga atskirti (turbūt nėra ir būtinybės), kas turima omenyje – tauta, valdžia, kariuomenė ar tiesiog keli vokiečiai, ypač kai tokie pavyzdžiai randami prie kitų (ne vokiet*, vokyti* šaknies) antraštinių žodžių. Pavyzdžiui, sakinyje *Rusas vokietį vijo lauk* Pgg (ž. 2 *vokietis*) iliustruoja reikšmę ‘Vokietijos kariuomenė’, tačiau jei jis būtų antraštinio žodžio **vyti** straipsnyje, būtų neįmanoma pasakyti, ar čia turima omenyje kariuomenė, ar tiesiog vienas žmogus (rusas) veja iš kur nors kitą žmogų (vokietį). Dar plg. du sakinius: *Eidavo vokiečiai, tai tiems reikėdavo vis ką nors duot* Slv (ž. 1 *vokietis*) ir *Vokiečiai tada per mūsų sodžiųėjo* Kpč (ž. *vokiečiai*). Pirmuoju atveju iliustruojama tautybė, antruoju – Vokietijos kariuomenė, nors sakiniai labai panašūs. Todėl visi pavyzdžiai, susiję su vokiečio, kaip savo tautos atstovo, reikšme, buvo nagrinėjami kartu.

Kiti šios grupės žodžiai reiškia tą patį vokiečių tautos žmogų (vyrą ar moterį) be stilistinės konotacijos (**vokietka, vokytkā, vokyčia, 3 vokis**) ar su neigiama konotacija (**vokietelka, vokytelka, vokietpalaikis, vokytpalaikis**) arba jauną vokietį (vokietę) ar vokiečio vaiką (**1 vokietaitis, -ė, 1 vokietukas, -ė, vokietūtis, -ė, 1 vokytelis, vokytais, vokytkikė, 1 vokytkas, -ė, vokiečiokas**).

Labai dėsningas reikšmės perkėlimas nuo ‘žmogaus’ iki ‘velnio’. ‘Velnį’ reiškia ne tik, kaip minėta, **2 vokietis (2 vokyti)**, bet ir **vokietpalaikis, 2 vokietukas**¹⁵, **2 vokietaitis, vokietėlis, vokytaitis, 2 vokytelis, 2 vokytkas, vokiečiukas**.

¹⁵ **2 vokietukas** ir **2 vokytkas** dar gali reikšti ‘ratelio mentelę, jungiančią pakojos galą su rato ašele, kojėlę, kalelę’, **2 vokietukas** – ‘tokį senovinį šoki’ ir ‘nuosėdinių šeimos grybą, guduką (Rozites caperata)’, o **2 vokytkas** – ‘meduolį’. Tai tik dar kartą parodo, kad lietuvių ir vokiečių santykių būta pakankamai glaudžių, jei vokiečio vardu vadino ir su tautybe nesusijusias realijas.

Čia veikia modelis svetimtautis – mitinė būtybė; struktūriškai žiūrint, ir svetimtaučiai, ir mitinės būtybės priklauso „ne žmonių kategorijai“. Todėl svetimtaučiams tradicinėje kultūroje priskiriami demoniški bruožai (Jasiūnaitė 2018: 181). Reikia pasakyti, kad opozicija savas – svetimas gyvuoja tiek pat laiko, kiek ir pati žmonija. Lietuviai svetimas – tai skirtingo tikėjimo, kitos tautybės, socialinės grupės žmogus, kitos etnografinės srities ar kito kaimo gyventojas (Vengrytė-Janavičienė 2004: 57; Anglickienė 2006: 64; Bandoriūtė 2015: 111).

Kaip rašo Norbertas Vėlius, apie vieną iš populiariausių velnio pavidalų – vokiečių – yra užsiminę daugelis lietuvių folkloro tyrinėtojų: Simonas Daukantas, Eduardas Gizevijus, Jonas Basanavičius, Povilas Višinskis, Jurgis Dovydaitis. Šį velnio pavidalą jie susiejo su istorine atmintimi – lietuvių neapykanta vokiečiams kryžiuočiams (Vėlius 1986: 19–20, 33). Galimas daiktas, tokiam reikšmės perkėlimui turėjo įtakos ir kitokia nei lietuvių tikyba (konfesija) (Savukynas 2012: 94; dar plg. Bandoriūtė 2015: 115). Velnias *vokiečiu* vadintas dažniausiai ten, kur vokiečių gyveno daugiau ar su jais per visus istorijos laikotarpius susidurta dažniau nei kitur – Žemaitijoje, Suvalkijoje ir Mažojoje Lietuvoje (Vėlius 1986: 41; Jasiūnaitė 2018: 181). Lietuviai velnią beveik išimtinai įvardydavo vieninteliu etnonimu¹⁶ – *vokiečiu* (kartais *prūsu*) bei jo vediniais. Tik vieną kartą mitologinėje sakmėje užfiksuotas kitas etnonimas velniavardis *totorius* (Anglickienė 2000b: 26; Kaubrys 2011: 16; Jasiūnaitė 2018: 177–178). Pastebėtina, kad velnią vokiečio pavidalu įsivaizdavo ir kai kurios kitos tautos – lenkai, latviai, baltarusiai, estai. Svetimtaučių (ar svetimos tikybos atstovų) demonizavimas – universalus dalykas. Pavyzdžiui, Suomijos lapiai velnią įsivaizdavo kaip norvegą, slavai šalia kitų velniu pasirodančių svetimtaučių – vokiečio, prancūzo, žydo, etiopo, įsivaizduoja ir lietuvi (Anglickienė 2006: 188; Jasiūnaitė 2010: 88; 2018: 183).

¹⁶ Čia kalbama tik apie velnio pavadinimus etnonimus. Šiaip velnias turi ir daugybę kitų vardų.

Reikia pasakyti, kad iš LKŽ_e pavyzdžių ne visada aišku, ar turima omenyje aptariamąsios tautybės žmogus, ar velnias, plg.: *Tiek esam jau įbūgusios, ka tik to vokyčio nesutiktumiam Plt* (ž. *sutikti*).

1. NEIGIAMAS VOKIEČIO PAVEIKSLAS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE

1.1. Karų su vokiečiais atspindys LKŽ_e

LKŽ_e žodyninė analizė rodo, kad visų pirma lietuviams vokiečiai atrodė kaip labai karinga, agresyvi savo artimesniems ir tolimesniems kaimynams tauta. Tai nekelia nuostabos, nes iliustraciniuose pavyzdžiuose minimos ir nuolatinės lietuvių kovos su kryžiuočiais, ir Pirmasis bei Antrasis pasauliniai karai. Tokių pavyzdžių LKŽ_e yra itin daug¹⁷.

Iš LKŽ_e iliustracinių sakinių matyti, kad tie karai ir kovos pasižymėjo žiaurumu ir dėl jų dažniausiai buvę kalti vokiečiai, plg.:

- 1) *Vokietys pradeda karus, ne kas. Anas vajokas, visus sukursto ir padaro blogai, vis iš jo pradžia Gdr* (ž. *vajokas*).
- 2) *Nežmogiškas vokiečiai kares vedė A1883,129* (ž. *nežmogiškas*).
- 3) *Vokiečių kariuomenei prikišami juodi darbai Pt* (ž. *juodas*).
- 4) *Žiaurūs ir nežmoniški buvo tikslai, kurių siekė Antrame pasauliniame kare vokiečiai fašistai, tie niekingi istorijos išgamos sp* (ž. *išgama*).

LKŽ_e sakiniai rodo, kad vokiečių karinės ambicijos buvę didžiulės, plg.:

- 5) *Iš jų kalbų atrodė, kad visas pasaulis vokiečių vergais bus Plšk* (ž. *vergas*).

¹⁷ Etnologės L. Anglickienės teigimu, „vėlgi „aktyvus karinis“ dviejų tautų bendravimas atspindi labiau, tokie kitataučiai minimi dažniau nei tie, su kuriais palaikyti tik taikūs, draugiški ryšiai“ (Anglickienė 2007: 453). Pažymėtina, kad ir daugelio kitų Europos tautų folklore vokiečio paveikslas susijęs su priešų įvaizdžiu, – jam priskiriama jėga, žiaurumas, piktavališkumas, žvėriškumas (Anglickienė 2007: 449).

6) *Par šį karą pasaulis buvo dratais apvyniotas vokiečių* Rd (ž. *vynioti*).

Tirtuose sakiniuose paminėta, kad vokiečiai įvairiais laikotarpiais puldinėjo daugelį šalių, kariavo, kovėsi su daugybe tautų: latviais (žr. 7–8 pavyzdžius), prūsais (žr. 9 pavyzdį), estais (žr. 10 pavyzdį), rusais (žr. 11 pavyzdį), lenkais (žr. 12 pavyzdį), anglais (žr. 13 pavyzdį), danais (žr. 14 pavyzdį), norvegais (žr. 15 pavyzdį), belgais (žr. 16–17 pavyzdžius), prancūzais (žr. 18 pavyzdį), amerikiečiais (žr. 19 pavyzdį), vengrais (žr. 20 pavyzdį) ir netgi tarpusavyje (žr. 21–22 pavyzdžius):

7) *Vokyčiai vilčiomis ir svilksnimis ramdė latvius* S. Dauk (ž. *svilksnis*).

8) *Vokiečių atsibrovimas į Dauguvos žiotis* K. Būg (ž. *brovimas*).

9) *Liūdnas prūsų likimas vokiečių junge, užkarusi grasmė visai Lietuvai* rš (ž. *karti*).

10) *Igauniai*¹⁸ *iš visos galios kariavo su vokyčiais, neskųsdamys ne turtų, ne gyvybos* S. Dauk (ž. *skųsti*).

11) *Tada, kai vokietys su rusu kariavo* Dbg (ž. *2 vokietis*).

12) *Lenkai buvo sukilę, mat vokyčio nenorėjo antsileisti* Dr (ž. *leisti*).

13) *Londono mieste vokiečių bombomis aptaškyti pastatai* rš (ž. *1 aptaškyti*).

14) *Danams teko susidurti su vokiečių jėgomis – su kardininkų ordinu* rš (ž. *kardininkas*).

15) *Anglų laivynas negalėjo vokiečiams pakliudyti išsodinti kariuomenę Norvegijoje* sp (ž. *kliudyti*).

16) *Verždamies per Belgiją, vokiečiai umaru užėmė labai drūtą tvirtovę* prš (ž. *umaru*).

17) *Belgų omenyj vien vyravo ta mintis, būk vokiečiai esq jų žudingi priešai* Vd (ž. *žudingas*).

18) *Kad pasiunta vokyčiai virinti iš pabūklų – prancūzai šoka iš kamantų* Dr (ž. *virinti*).

19) *Vokytis būtų viršėjęs, kad ne Amerika* Šts (ž. *viršėti*).

¹⁸ 'estai', plg. *igaunis* LKŽ.

20) *Vengrija vokiečiams tegali būti įdomi kaip tramplynas tolesniems žygiams į Balkanus* sp (ž. *tramplinas*).

21) *Kyvojos tarp savęs patys vokyčiai daugiau ne trejus metus* S. Dauk (ž. *treji*).

22) *Labai piktinis vyrai, kad vokiečiai vokiečių šaudė* Plšk (ž. *1 vokiečiai*).

Žinoma, kadangi medžiaga imta iš LKŽ_e, daugiausia kalbama apie vokiečių santykius ne su kitomis tautomis, o su Lietuva ir lietuviais. Nuo senų laikų su vokiečiais – kalavijuočiais ir kryžiuočiais – kariavo žemaičiai¹⁹. Tai atspindi ir kai kurie iliustraciniai žodyno pavyzdžiai iš raštų (iš gyvosios vartosenos LKŽ_e tokių pavyzdžių neužfiksuota):

23) *Žemaičiai per 300 metų nenorėjo krikštytis ir kariavo galus graibstydami dieną ir naktį su vokyčiais* S. Dauk (ž. *galas*).

24) *Įsimetus vokyčiams į Žemaičių pajūrius, [lietuviai] į akminį ir [v]andenį vertė tą kraštą, kuriame vokyčiai norėjo įsikurti* S. Dauk (ž. *įmesti*).

25) *Gediminas baisiai sumušė vokyčius, kurie, nuo Kuršo atkirsti, traukė per Žemaičių žemę į Prūsus* M. Valanč (ž. *1 atkirsti*).

26) *Vytautas sukilo prieš vokiečius, atvadavo anksčiau jiems paduotus žemaičius* A1883,108 (ž. *atvaduoti*).

Tiek senaisiais laikais, tiek per abu pasaulinius karus su vokiečiais susidūrė ne tik žemaičiai, bet ir visa Lietuva. Tai liudija iliustraciniai sakiniai tiek iš raštų, tiek ir iš gyvosios kalbos, plg.:

27) *Nuo nuolatinių su vokiečiais karų Lietuva, rodos, buvo visiškai nualinta, gyventojai į sunkiausius vargus patekę* LTI250(Bs).

¹⁹ Plg.: *kryžiaus karai Baltijos regione* VLE_e; *Durbės mūšis* VLE_e; *Saulės mūšis* VLE_e; Baranauskas ir kt. (2016); LKK.

28) *Vokiečių ordinas, tuoįtimpos puldamas Lietuvą ištisus 125 metus, didelius mūsų krašto plotus buvo pavertęs nykiu tyru A. Sal (ž. tuoįtimpos).*

29) *Nutinta buvo Lietuva ir par pirmūsius vokyčius Šts (ž. tinti).*

LKŽ_e minima ir nemažai konkrečių vietovių, kurias puolė vokiečiai – upių (žr. 30–31 pavyzdžius), Lietuvos dalių (žr. 32–34 pavyzdžius) ar miestų arba miestelių (žr. 35–40 pavyzdžius), plg.:

30) *Prie Nemuno suturėjo vokiečius Jnšk (ž. turėti).*

31) *Už Nevėžio vokiečiai užsikasę, užsitvirtinę Kdn. (ž. užtvirtinti).*

32) *1914 m. rudenio vokiečių kariuomenė įsiveržė į Užnemunę, bet po kurio laiko buvo išstumta ir tik 1915 m. vasario 11 d. vėl įžygiavo į Lietuvą LKXIII313 (ž. įžygiuoti).*

33) *Vokiečiai vėl užėmė visą geležinkelio paliniją – nuo Klaipėdos ligi Kuršo rš (ž. palinijys).*

34) *Pajūrio žvejai stoja drąsion kovon prieš okupantų vokiečių sauvaliavimą K. Kors (ž. sauvaliavimas).*

35) *Vokiečiai kad pradėjo trątyt ant Pasvalį Ps (ž. trątyti).*

36) *Tik išgirstam, kad nuo Gruzdžių jau ateina vokiečiai Mšk (ž. vokiečiai).*

37) *Vokyčiai išbombavo Skuodą Šts (ž. išbombuoti).*

38) *Po Kuršėnais vokyčiai tris mėnesius išgulėjo, ale nustumė žalčius Krš (ž. nustumti).*

39) *Kiek vokyčiai ištratino endriejaviškių – baimė! End (ž. ištratinti).*

40) *Lig antrajam vokiečių brukimuisi į ukmergiškius Vaižg (ž. brukimas).*

Tiriamojame medžiagoje nurodoma, kad vokiečiai lietuvius puolė visais įmanomais tuo metu ginklais (žr. 41–47 pavyzdžius), naudojo įvairius būdus (žr. 48–50 pavyzdžius), kad tik pasiektų savo tikslą:

41) *Vokyčiai ant skardžiais upės parioglinto taranus S. Dauk (ž. parioglinti).*

42) *Lėktuvai vokiečių eina jau, zirza ir pokšiant girdžias PnmR (ž. užskristi).*

43) *Vokiečiai ėmė pilt iš araplanų Jrb (ž. pilti).*

44) *Vokyčiai paleido iš kulkosvaidžių, pašėlo duoti granatas K1 (ž. pašėlti).*

45) *Prabilo vokiečių minosvaidžiai rš (ž. prabilti).*

46) *Vokiečiai vos ne per pirštus iš automato kulia (šauda) rš (ž. kulti).*

47) *Tik žiūriu – iš to pylimo šautuvai, durtuvai, vokiečių aukštos kepurės kyšu! kyšu! Žem (ž. kyšu).*

48) *Vokyčiai rausės po pile ir taip jau buvo pasikasę, jog visa pilė bekybojo S. Dauk (ž. kyboti).*

49) *Vokiečiai sutarė tenai rentinį taip aukštą suręsti, idant nuo jo galėtų į pilę įsigrūsti S. Dauk (ž. suręsti).*

50) *Vokiečiai sugriovė pilies sienas ir Goštautą paėmė į sugavimą Kel1937,22 (ž. gavimas).*

Minimi ir keli pavyzdžiai, kur nurodoma, kokiais ginklais buvo ginamasi nuo užpuolikų vokiečių²⁰, tačiau tokių sakinių gerokai mažiau:

51) *Su savo rendėtiniais brūkiais svadino geležėtus vokiečius nu arklių ir žudė M. Valanč (ž. geležėtas, rendėtinis).*

52) *Milžiniškas kalavijas švilpdamas džekterėjo į vokiečio galvą rš (ž. džekterėti).*

53) *Ta ta ta ta i suteškino vokyčius su automatais Grg (ž. suteškinti).*

54) *Prie bažnyčiai armotos sustatytos – laukia vokiečių Kp (ž. sustatyti).*

Kur kas daugiau randama sakinių, liudijančių, kad lietuviai (ypač senovės) lengvai karingiems vokiečiams nepasidavė, gynė savo gimtą žemę, tai daug ką pasako ir apie pačius lietuvius, jų įvaizdį, plg.:

55) *Ir nė pėdos žemės neatdavė vokyčiams, kurios būtų savo krauju nesuslekinę S. Dauk (ž. sušlekinti).*

²⁰ Tikėtina, kad turimi omenyje besiginantys lietuviai, tačiau be platesnio konteksto to tvirtai teigti negalima – galėjo gintis ir kokios kitos tautybės žmonės.

56) *Gana buvo to, jog lietuviai taip baisiai pritalžė vokiečius ir atmonijo už visus kraujo praliejusius V. Piet (ž. pritalžyti).*

57) *Lietuvninkai attraukė su smarkia galybe prieš vokiečius prš (ž. atitraukti).*

58) *Aš išjojau vajavotie, vokiečių kapotie LLDIII113 (Tvr) (ž. vokietis).*

59) *Buvo bandę prabočiai mūsų kryžokams priešintis, bet iš verguvės vokiečių jau nepasisėkė daugiau išbristie ir liuosybę savo tėviškės aplaikintie Kel1881,263 (ž. aplaikinti).*

60) *Žemaičių daugiau nei tūkstantis šmurkšt išpuolė iš pilies, beregint apsiautė visus vokyčius M. Valanč (ž. apsiausti).*

61) *Gediminui karės gerai vyko: vokiečius sugrūmė, daug įėdė galvą rusams A1885,77 (ž. įėsti).*

Žodyne užfiksuota nemažai pavyzdžių, iliustruojančių vokiečių (kareivių) atėjimą į Lietuvą. Daugeliu iš jų pabrėžiama, kiek daug tų vokiečių buvę (žr. 62–64 pavyzdžius) ar kaip greitai jie atėję (žr. 65–66 pavyzdžius). Šie iliustraciniai pavyzdžiai užrašyti daugiausia iš gyvosios kalbos:

62) *Cielą naktį ejo tų vokyčių virvė, visą naktį ejo vokyčiai Kl (ž. virvė).*

63) *Nu užėjo vokiečiai: kaip skruzdėlynas virba Glv (ž. skruzdėlynas, virbėti).*

64) *Eina vokiečiai laukais kaip slankius²¹ Zp (ž. 1 slankius).*

65) *Semia, semia mus vokiečiai iš visų šonų! Klt (ž. semti).*

66) *Nu vokyčio išbėgti nebegalėjo, anie greitai anttūpė Lnk (ž. anttūpti).*

Kaip rodo LKŽ_e medžiaga, manyta, kad vokiečiai ne šiaip sau kuriam laikui atėjo į Lietuvą – jie ketino čia apsigyventi, atimti iš lietuvių žemę, o pačius lietuvius paversti kone vergais, taigi vokiečiai laikyti okupantais, plg.:

²¹ ‘krūva, būrys kirbančių vabaliukų, kirmėlių, šliužų’, plg. *slankius* LKŽ_e.

67) *Kryžėiviai atėmę jų valsčius ir tėviškes atidavė šiokiems tokiems šaldroms vokiečiams, idant lietuvius vergtų ir juos gaišintų, o vokiečius stiprintų ir kerintų* S. Dauk (ž. *kerinti*).

68) *Vokyčių meldžionys, krisčioniškos tikybos aitra pasimetę, norėjo kalnėnų ir žemaičių tuo pragumu ne vien lobį ir žemę pasavinti, bet dar pačius nuvergti* S. Dauk (ž. *pamesti*).

69) *Vokiečiai norėjo inimtie žemę, ne žmones* BsVVIII (ž. *įimti*).

70) *Tuo tarpu daugybės vokiečių atkluikino gyventi naujoje šalyje* A1883,229 (ž. *atkluikinti*).

71) *Lietuviai valstiečiai buvo iš žemės varomi, o į jų vietą sodinami vokiečių kolonistai* rš (ž. *sodinti*).

Žodyne (tiek raštų kalboje, tiek pavyzdžiuose iš gyvosios kalbos) fiksuojama ir tai, kad žmonės tikėjosi, jog užkariautojams vokiečiams teks iš Lietuvos trauktis (žr. 72–73 pavyzdžius). Kaip rodo iliustraciniai pavyzdžiai, šios viltys išsipildė (žr. 74–75 pavyzdžius), nes vokiečiai pralaimėjo (žr. 76–79 pavyzdžius):

72) *Karas tas ilgai patvers, bet vokietis susilauks nužeminimo* Pt (ž. *vokietis*).

73) *Man visą laiką dingojo, kad vokytis karą tura pralaimėti, ir pralaimėjo* Krt (ž. *dingoti*).

74) *Vokyčiai su stambiu lermu bėgo* Lp1 (ž. *stambus*).

75) *Tyliai, kaip pelės iš po šluotos, jau be švilpavimo ir pravardžiavimo, išsinešino vokiečiai, savo šautuvus pasiėmę* Pt (ž. *šluota*).

76) *Lietuviai atrėmė vokiečių veržimąsi į saulėtekį* prš (ž. *saulėtekis*).

77) *Tanenbergo mūšis nuvertė vokiečių ordeną nuo jo aukštos stovylos ir palaužė jo galybę* prš (ž. *stovyla*).

78) *Vokiečiai karą prakišo* B. Sruog (ž. *prakišti*).

79) *Vokietį sutriuškinom* Jrb (ž. *sutriuškinti*).

1.2. Užkariautojų vokiečių elgesio karų metu Lietuvoje atspindys LKŽ_e.

Lietuviai atėjūnų užkariautojų vokiečių bijoję. Tai paliudija tokie LKŽ_e rasti gyvosios vartosenos pavyzdžiai:

80) *Žmonės išsigąsčioję buvo nuo tų vokiečių – pamatys ateinant, ir dreba* Bsg (ž. išgąsčioti).

81) *Ka tik pamato, kad jau vokiečiai ateina, i triedžia ant ragų!* Sml (ž. triesti).

82) *I blusos numirė, kai pamačiau ateinant vokiečių* Btg (ž. numirti).

83) *Kai pamatė kieme vokiečius, tai iš strioko po pastalę palindo* Srv (ž. pastalė).

84) *Atvažiuo į Lyduokius vokiečiai ir sušikino²² visą kaimą* Ldk (ž. sušikinti).

Pavyzdžių, kuriuose sakoma, kad kažko bijo ir vokietis, tėra keli, ir tie patys gana dviprasmiški. Taigi galima teigti, kad lietuviai vokiečių bailiais nelaikė. Rastas tik vienas sakiny, kuriame ta baimė įvardijama konkrečiai:

85) *Į klėbius vokyti negudrus kibties – bijo* Šts (ž. klėbys).

LKŽ_e galima išsiaiškinti, kad vokiečių buvo taip bijoma ne be priežasties – , jie buvo žiaurūs ir kitoms tautoms (žr. 86–87 pavyzdžius), žudė (arba iš jų buvo laukiama, kad žudys) (žr. 88–91 pavyzdžius) ir skriaudė (žr. 92–93 pavyzdžius), plg.:

86) *Vokyčiai žiauriai elgės, anie daug žmonių iššaudė* Žr (ž. žiaurus).

87) *Vokiečiai buvo žiauresniai, mes tų rusų tiek nematėm* Erž (ž. žiaurus).

88) *Vokiečiai žudė ne tik žydus, bet ir kitus žmonis, kur jims nepatikiami* Plšk (ž. žudyti).

89) *Dėl lietuviško nusistatymo jis prie vokiečių nužudytas tapė* Plšk (ž. nustatymas).

90) *Sakė, vokyčiai užeis, sako, žudys mergaites* Plt (ž. žudyti).

91) *Ten juos vokiečiai sukasė pusgyvius, suvertė* Gl (ž. sukasti).

92) *Sodiečiai dideliu balsu aimanuoja, taip jie esą vokiečių skaudžiami* Pt (ž. skausti).

²² 'išgąsdino', plg. šikinti LKŽ_e.

93) *Esam vokyčių [kareivių] nukriokinti*²³ Šts (ž. *nukriokinti*).

Kaip matyti iš iliustracinių sakinių, užėjus vokiečių kariuomenei kentėjo ne tik žmonės. Svetimos šalies kareiviai tiek atėję į Lietuvą, tiek iš jos traukdamiesi savo kelyje naikino viską (žr. 94–95 pavyzdžius) – vietinių gyventojų namus ir turtą (žr. 96–98 pavyzdžius), kitus statinius (žr. 99–100 pavyzdžius), miškus (žr. 101 pavyzdį), negailėjo ir gyvūnų (žr. 102–103 pavyzdžius), plg.:

94) *Ėjo vokiečiai ir viską kai šluota šlavė*²⁴ Bgs (ž. *šluoti, šluota*).

95) *Vokyčiai apvertė brandingą ir vaisingą kraštą į baisius tyrus* S. Dauk (ž. *brandingas*).

96) *Vokyčiai žemaičių trobesius dagiojusys* S. Dauk (ž. *dagioti*).

97) *Tausojo tausoją žmoneliai tiek metų, o užėjo vokiečiai ir kaip bematai sunaikino viską* Šl (ž. *tausoti*).

98) *An švento Jurgio užėjo vokyčiai i mun išpylė visus grūdus, bulves i tas sutrypė* Ms (ž. *sutrypti*).

99) *Vokyčiai išsprogino tiltą* Trg (ž. *sproginti*).

100) *Vokiečiai sudegino tėviškės namus, susprogdino malūną* rš (ž. *sprogdinti*).

101) *Vokiečiam praėjus, miškų teliko išskynos* Dglš (ž. *išskyna*).

102) *Vokyčiai par karą įsakė ūkininkams iškarti šunis* Krt (ž. *vokyčiai*).

103) *Visas bites vokiečiai iškankeno* Šr (ž. *kankenti*).

Tiriamojame medžiagoje paliudyta, kad per karus vokiečių kareiviai išsiveždavo vietinius žmones priverstiniais darbams (žr. 104–106 pavyzdžius), kartais (iš randamų pavyzdžių) ir neaišku kam (žr. 107–108 pavyzdžius). Iš LKŽ_e randamų sakinių akivaizdu, kad tai ne tik buvo daroma prievarta, bet ir nežiūrima nei žmogaus amžiaus, nei jo sveikatos (109–110):

²³ ‘nuskriausti’, plg. *kriokinti* LKŽ_e.

²⁴ ‘darė, kad nebebūtų, išnyktų, naikino’, plg. *šluoti* LKŽ_e.

104) *Vokiečiai susigaudė šimtą darbininkų ir išsivarė į Vilnių* Snt (ž. *sugaudyti*).

105) *Norėjo muni į Vokytį išvežti, į darbus Varn* (ž. *vežti*).

106) *Ūkininkai turi dar kentėti nuo vokiečių dėl nuolatinio varinėjimo tiltų ir kelių taisyti* Pt (ž. *varinėjimas*).

107) *Kai karas ejo, tai vokiečiai vyrus parinko ir išvarė Smal* (ž. *išvaryti*).

108) *Tai vokiečiai mus, tokius vyrukus, gaudydavo Ss* (ž. *vyrukas*).

109) *Vokiečiai aną metą varydavo mažas mergučes po tris po vienu dalgiu rišt* Skr (ž. *po*).

110) *Toks kvėpa beesu, o žada išvežti į Vokytį Šts* (ž. *kvėpa*).

Rasta iliustracinių sakinių, parodančių, kad vietiniai žmonės, bijodami to, ką vokiečių kareiviai jiems gali padaryti, kaip beišmanydami slapstėsi:

111) *Įsilindau į užkaborį, ir nepamatė vokiečiai* Skr (ž. *užkaboris*).

112) *Žmonys slapstės nu vokyčių smiltduobėse Šts* (ž. *smiltduobė*).

113) *Pamatysma vokytį ateinant, ant arklio dui i nulėksma po velnių Všv* (*velnias*).

114) *Vokiečiai buvo įsakę, kad jokio slapuko nepriimtume Kair* (ž. *2 slapukas*).

Kaip matyti iš tiriamosios medžiagos, užkariautojai vokiečiai ne tik žudė, skriaudė vietinius gyventojus ir naikino jų namus, jie visais laikais pasiimdavo savo reikmėms vietinių turtą. Tai buvo toks įprastas dalykas, kad ir pavyzdžių žodyne užfiksuota labai daug. Iš jų galima susidaryti labai tikslų vaizdą, ką atimdavo vokiečių kareiviai ir kaip dėl to jautėsi vietiniai žmonės. Visų pirma, minėtini patys bendriausi dalykai:

115) *Vokyčiai, visokių lobių kupetomis prisiplėšusys, džiaugės S. Dauk* (ž. *kupeta*).

116) *Par keturiolektų karą viską atėmė vokytys Krš* (ž. *vokytis*).

117) *Nudirbo mumis vokyčiai kaip po krikšto Šts* (ž. *dirbti*).

Nurodoma, kad valstiečiai neteko to, kas sudarė ūkių pagrindą – grūdų bei pašarų (žr. 118–119 pavyzdžius) ir gyvulių (žr. 120–121 pavyzdžius); iš jų buvo paimti arkliai (žr. 122

pavyzdį), karvės (žr. 123–124 pavyzdžius), avys (žr. 124–125 pavyzdžius), kiaulės (žr. 125 pavyzdį), žąsys (žr. 126 pavyzdį), antys (žr. 127 pavyzdį):

118) *Ant plika dugnine beparvažiavau, vokyti ir pašarus atėmė Šts* (ž. *dugninė*).

119) *Vokyčiai grūdus išsėmė, išvalė Grd* (ž. *išvalyti*).

120) *Vokiečiai visus gyvulius ažrinko, tvartus sudegino Ad* (ž. *užrinkti*).

121) *Atimdinėdavo gyvulius vokyčiai, su jais nesusitarsys Krž* (ž. *sutarti*).

122) *Vokyčiai arklius išvedė, sėda muno vyras ir verka Krž* (ž. *verkti*).

123) *Vokiečių kariška valdžia iš gyventojų vieną karvę po kitos atėmė, kitam ir paskutinę Plšk* (ž. *valdžia*).

124) *Telyčias, aveles visas tuoj vokiečiai išpjovė Kp* (ž. *telyčia*).

125) *Ėjo vokiečiai ir viską kai šluota šlavė: iššaudė aveles, išpjovė kiaules Bgs* (ž. *iššaudyti*).

126) *Vokietys visą pulką žąsų sužudino Slm* (ž. *sužudinti*).

127) *Vokietys visas antis pašaudė, viena tik an sparnų pasikėlė ir parlėkė Sem* (ž. *1 vokietis*).

Tiriamoji medžiaga rodo, kad vokiečiai iš užkariautų kraštų gyventojų atimdavo ir maistą, kartais paskutinį turimą – sviestą (žr. 128–129 pavyzdžius), lašinius (žr. 129 pavyzdį), sūrį (žr. 129 pavyzdį), mėsą (žr. 130 pavyzdį), duoną (žr. 130 pavyzdį), pieną (žr. 131 pavyzdį).

128) *Kiekvieną sviesto gniužinėlį reikėjo atiduoti vokiečiams rš* (ž. *gniužinys*).

129) *Vokiečiai vaikščioja po sodžius sviestaudami, lašiniaudami, sūriaudami Š* (ž. *sviestauti*).

130) *Ataėmė mėsą, duoną, ką turėjom iš maisto, viską vokiečiai paėmė Sb* (ž. *viskas*).

131) *Pienais vokyčius spranginom, o patys badavom Šts* (ž. *spranginti*).

LKŽ_e užfiksuota, kad užkariautojus vokiečius domino absoliučiai viskas, iš ko galima būtų pasipelnyti – nuo miškų (žr. 132 pavyzdį) iki gintaro (žr. 133 pavyzdį) ar girnų (žr. 134 pavyzdį), plg.:

132) *Vokiečiai Lietuvos miškus išvarė*²⁵ Brb (ž. *išvaryti*).

133) *Vokiečiai gintarą nori persisavinti* rš (ž. *persavinti*).

134) *Prie vokiečiais dar ir kavojom girnas, bijojom, kad neatimt* Žb (ž. *vokiečiai*).

Iš tiriamosios medžiagos paaiškėja ir kiti būdai, kuriuos užkariautojai vokiečiai naudojo pasipelnyti iš vietinių gyventojų, t. y. rekvizicijos (žr. 135 pavyzdį), mokesčiai (žr. 136–137 pavyzdžius), pyliavos (žr. 138 pavyzdį):

135) *Vokiečių rekvizicijos baigia mus smaugti* Pt (ž. *rekvizicija*).

136) *Vokietis išrašė kvitą – tuojau mokėk šuninius (mokamus už šunį) mokesčius ir pabaudą, kad šuo nepririštas* A. Vencl (ž. *1 šuninis*).

137) *Vokietis pagalvę lupę, šunmokesčius lupę* rš (ž. *šunmokestis*).

138) *Pyliavas vokiečiams pusvelčiu reikia atiduoti* J. Avyž (ž. *pusvelčiu*).

LKŽ_e iliustraciniuose sakiniuose užfiksuota, kaip lietuviai stengėsi išgyventi ir savo turtą apsaugoti, dažniausiai jį tiesiog bandė slėpti:

139) *Vokyčių laikais žmonys buvo prasimanę visokių visokiausių slaptų* Skd (ž. *slapta*).

140) *Kaip sužinojom, kad vokyčiai ims karves, išvarėm į mišką* Als (ž. *imti*).

141) *Pakavoti gyvoliai turėjo būti soti, kad nepasiskelbentų, vokyčiams aplinkuo vaikščiojant* Vks (ž. *paskelbenti*).

142) *Grūdus kur nusišalinom, ir vokiečiai nerado* Šd (ž. *nušalinti*).

Tačiau tiriamoji medžiaga liudija ir tai, kaip vokiečiai ieškodavo paslėptų daiktų, gyvulių (gal ir žmonių), atlikdavo kratas:

143) *Vienu tašymu (greitai) parlėkė vokyčiai žmonių kratyti* Gršl (ž. *tašymas*).

²⁵ 'išgabeno, išvežė', plg. *varyti* LKŽ_e.

144) *Iššvaistė trobą, išieškojo vokyčiai Šts* (ž. *iššvaistyti*).

145) *Užlipę vokiečiai grozdė grozdė ant aukšto, bet nieko nerado Pns* (ž. *grozdyti*).

146) *Vokyčiai pas aną krėtė visą dieną – ieškojo lašinių Plt* (ž. *krėsti*).

1.3. Gyvenimo valdant vokiečiams atspindys LKŽ²⁶

Kaip matyti iš iliustracinių sakinių, vokiečiai užkariautuose kraštuose (bet kuriais laikais) kurdavo savo tvarką ir gyvenimas vietiniams žmonėms gerokai pasunkėdavo (žr. 147–149 pavyzdžius), trūko pačių būtiniausių dalykų (žr. 150–153 pavyzdžius):

147) *Vokiečiai jau pirmais metais juos smaugė Slm* (ž. *smaugti*).

148) *Badavom prieg vokiečiais Kš* (ž. *prieg*).

149) *Kumet po vokyčiais gyvenome, buvo daug rinkiuų atsiradę Kal* (ž. *rinkiukas*²⁷).

150) *Prie vokiečių buvo taip sunku su duona, kad net pielavinų reikėjo duonon dėt Bgs* (ž. *pielavinos*²⁸).

151) *Prie vokiečių nebebuvo malūnų, nieko, taigi visam kam maldavo [namie] Kp* (ž. *vokiečiai*).

152) *Vokiečių laikais žibinom skaldėm Al* (ž. *skaldė*).

153) *Apskurom, po vokyčiais bebūdami Trš* (ž. *apskurti*).

LKŽ²⁶ užfiksuota, kad vokiečių valdžia buvusi griežta (žr. 154–155 pavyzdžius), ypač Mažojoje Lietuvoje (žr. 156–157 pavyzdžius):

154) *Vis dar buvo nieko, kol neužėjo vokiečiai ir neprislėgė visų savo geležine tvarka A. Vien* (ž. *prislėgti*).

²⁶ Šio poskyrio pavyzdžiai labai susiję (kai kur ir persimaišę) su 1.2 poskyrio pavyzdžiais, tačiau reikia turėti omenyje, kad Mažoji Lietuva buvo vokiečių valdoma ir ne karo metu.

²⁷ ‘elgeta’, plg. *rinkiukas* LKŽ²⁶.

²⁸ ‘pjuvenos’, plg. *pielavinos* LKŽ²⁶.

155) *Vokyčių užvedimas buvo griežtas Trg (užvedimas).*

156) *Prūsų Lietuvoje administracija ir teismai buvo vokiečių rankose rš (ž. ranka).*

157) *Vokiečių okupacinė valdžia registravo kiekvieną žvejo išplaukimą rš (ž. išplaukimas).*

Iš tiriamosios medžiagos matyti, kad visais laikais vokiečiai užkariautas žemes vokietino (žr. 158–160 pavyzdžius), o jų gyventojai ir patys vokietėjo (žr. 161–163 pavyzdžius).

158) *Vokiečių laikais lietuviškumą pradėjo rauti lauku Pgg (ž. rauti).*

159) *Vokiečiai į Rytprūsius visus lietuviškus vardus vokiškais vardais pavadino Plšk (ž. vardas).*

160) *Vokiečiai vėl norėtų, kad lietuviai susivokiečiuotų kuo veikiausiai A1884,238 (ž. suvokiečiuoti).*

161) *Nu kelių šimtų metų vienur ir antrur vergaudamys vokyčiams nutauto savo vienybės ir išvertė savą kalbą S. Dauk (ž. išversti).*

162) *Visi ... dvaronys ir turtingesni ūkininkai į vokiečius pavirtę A1885,40 (ž. dvaronis).*

163) *Jau jaunieji visai vokiečiai buvo, mės, senieji, tai da laikėmės savo Vlks (ž. senas).*

1.4. Vokiečių ir lietuvių santykiai ir požiūris vienu į kitus LKŽ_e

LKŽ_e užfiksuotas ne vienas vartosenos pavyzdys, liudijantis, kad vokiečiai į lietuvius žiūrėjo iš aukšto, juos niekino:

164) *Vokiečiai lietuvininką per drimelį laiko K. Donel (ž. 1 vokietis).*

165) *Kaip tūlasis vokytis, pastatydamas zūbus, niekina lietuvininkus prš (ž. zūbas).*

166) *Vokiečių metraštininkai skelbė, kad Lietuvos didieji kunigaikščiai esą visai ne kunigaikščiai, o prasčiokai, valdžios uzurpatoriai rš (ž. uzurpatorius).*

Tačiau ir lietuviųpaniekinamą požiūrį į vokiečius rodo visoje Lietuvoje fiksuoti (taigi plačiai paplitę ir įsigalėję) pašiepiantys palyginimai²⁹, kuriuose minimi šios tautybės žmonės:

167) *Ko zyzi kaip vokyti melžamas* Gršl (ž. *zyzti*).

168) *I blūdijs kaip vokyti po pietų* End (ž. *1 vokyti*).

169) *Spraudžiasi kaip vokietis į dangų* LTR (Vb) (ž. *1 vokietis*).

170) *Mindai kaip vokietys kisielių* Zp (ž. *1 vokietis*).

171) *Laksto kaip vokietis padūkės* Srv (ž. *1 vokietis*).

Iš minėtų pavyzdžių akivaizdu, kad šių dviejų tam tikrais istorijos laikotarpiais kartu ar šalia gyvenusių tautų žmonės nemėgo vieni kitų ir ta nesantaika net ir taikos metais kartais virsdavo muštynėmis. Jas pradėdavo tiek vokiečiai (ž. 172–173 pavyzdžius), tiek lietuviai (žr. 174–175 pavyzdžius):

172) *Vokietis iškėlė ranką mušti, pilkasermėgis mikliai pasilenkė, ir vokiečio ranka perskrido per orą* I. Simon (ž. *perskristi*).

173) *Vokietukas drožė bobai per ausį, ta tik kebevirst ir apvirto* LTR (ž. *kebevirst*).

174) *Kad nutašiau, kad nutašiau tada tą vokiečių!* Krč (ž. *nutašyti*).

175) *Tie gaspadoriai, iškėlę už tai tam vokiečiui gerą vantą ir inspyrę kelis syk in šikną, išmetė per duris laukan* LMD (ž. *vanta*).

Žodyne pasitaiko vartosenos pavyzdžių, rodančių, kad vis dėlto kai kurie lietuviai ir vokiečiai (dažniau vokietės) palaikė ir draugiškus ryšius³⁰, tačiau tokių pavyzdžių nėra daug:

176) *Ir ėmusios vokietukės prie jų labiau kibtis, lipšniuotis* Sln (ž. *lipšniuotis*).

177) *Vokytė smaigstė, kad ans su jaja šoktum* J (ž. *smaigstyti*).

²⁹ Šiuose palyginimuose galima įžiūrėti neprotingo, nederamo elgesio fiksavimą, orumo trūkumą ir pan., tačiau išsamesnį žodį apie juos galėtų tarti lietuvių smulkiosios tautosakos specialistai.

³⁰ Apie bent kiek draugiškesnius santykius su vyrais vokiečiais dar žr. 237, 238 pavyzdžius.

178) *Lietuvos patriotas ir tokia tėvelių išlepinta vokietaitė gražiai susigiedojo J. Mik (ž. 1 vokietaitis).*

Tiriamoji medžiaga liudija, kad lietuvių pataikavimas vokiečiams, stengimasis jiems įtikti buvo laikomas smerktinu dalyku³¹:

179) *Jis buvo prisimušęs prie tų vokiečių už šunelį Brž (ž. šunelis).*

180) *Iš lietuvių išbėgęs, vokiečiams paskui šlubuoja (suvokietėjęs pataikauja germanizatoriams) prš (ž. šlubuoti).*

181) *Dabar jis lankstosi ten prieš vokiečius, lyg kad kitaip ir negali būti, lenda jiems į užpakalį I. Simon (ž. užpakalis).*

182) *Tie verstaskūriai da bjauresni už patį vokietaį Smln (ž. verstaskūris).*

Tačiau iš tirtų pavyzdžių matyti, kad vis dėlto dauguma lietuvių vokiečių nemėgo (žr. 183–186 pavyzdžius), nenorėjo su jais turėti jokių reikalų net ir tada, kai vokiečiai, atrodytų, nieko blogo jiems nedarė (žr. 187–188 pavyzdžius³²):

183) *Išmazgojo aslas savo namų, kurios aniems rodės subjaurotomis nuo krikščionių vokiečių S. Dauk (ž. subjauroti).*

184) *Senieji žiniuonai su senobių žodžiais mūsų žemę šveis nuo gudų ir vokiečių dvasios A. Baran (ž. 2 žiniuonis).*

185) *Nepadyvai, kad lietuvininks vokiečio nekenčia, nes kožna giminė nori būt visų geriausia šim sviete Jrk51 (ž. 1 vokietis).*

186) *Motriškosios už gudą, lenką ar vokyti tekėti už visų didžiausių sau gėdą turėjo S. Dauk (1 vokytis).*

³¹ Toks pat požiūris į vokiečiams pataikaujančius matyti ir smulkiojoje tautosakoje, plg. „Reiškiamą neapykantą, nenoras padėti priešui: *jeigu vokiečiui padėsi, šaltoje žemėje gulėsi*“ (Anglickienė 2000b: 27).

³² Šie du sakiniai iliustruoja ir toliau straipsnyje nagrinėjamus teigiamus vokiečių bruožus.

187) *Ta vokyte buvo gera, bet motinai vis tiek netiko, kam buvo baltais panagiais* Ms (ž. *tikti*).

188) *Nuvalo vokietė šaukštus – senutei neskanu valgyti* P. Cvir (ž. *nuvalyti*).

Rasta tokių LKŽ_e sakinių, kurie rodo, kad lietuviai iš vokiečių nieko gero nesitikėjo:

189) *Ar gali vokietis ką nors duoti lietuviškam žmogui* I. Simon (ž. *lietuviškas*).

190) *Tam tespausdiną tuos raštus vokiečiai, kad galėtų nuo mūsų pinigus išmilminti, išviloti* Žem (ž. *išmilminti*).

1.5. Vokiečių charakteris ir išvaizda LKŽ_e

Iš LKŽ_e iliustracinių pavyzdžių galima spręsti, kad lietuviai vokiečiams priskirdavo pačias įvairiausias neigiamas savybes (žr. 191 pavyzdį). Vokiečiai jiems atrodė kvaili³³ (žr. 192–193 pavyzdžius), pikti (žr. 194–195 pavyzdžius), pasipūtę (žr. 196–197 pavyzdžius), išrankūs (žr. 198 pavyzdį), melagiai (žr. 199 pavyzdį):

191) *Donelaitis savo čaižiais hegzametais išplakė vokiečių dvarininkų gobšumą, šlykštumą, bukaprotiškumą* rš (ž. *čaižus*).

192) *Kvailas kaip vokietis popiet (po pietų)* Snt) Vlkv (ž. *1 vokietis*).

193) *Aklas vokietis (kvailas, kuris vokiškai temoka)* B, B270,346, MŽ468, N, Sch113, M (ž. *1 vokietis*).

194) *Pasiuto kaip vokyti po pietų* Plík, Akm, Sd (ž. *pasiusti*).

195) *Vokietis plūsta, keikia visokiomis kalbomis, net varlės bijo viršum vandens pasirodyti* LzP (ž. *1 vokietis*).

196) *Pasipūtęs, įsirežęs, kaip tikras vokyti* Lk (ž. *įsireženti*).

³³ Pastebėtina, kad taip atrodė ne tik lietuviams. Prancūzų, italų ir danų kalbose vokiečio pavadinimą reiškias žodis turi ir kvailio prasmę. Tai rodo, kad lietuvių nuomonė nebuvo subjektyvi (Anglickienė 2006: 18).

197) *Vokietė, pasisiūdinus iš trijų kailių siaurus kailinėlius, su puikybe ėjo į katalikų bažnyčią* Sln (ž. 1 vokietis).

198) *Vokietkom sviestas būdavo ar tai „per senas“, ar „per rūgštus“, ar dar kažkoks* I. Simon (ž. vokietka).

199) *Vokytis viseip teisybę susuka* prš (ž. susukti).

LKŽ³⁴ iliustraciniai sakiniai liudija, kad lietuviams nepatiko ir vokiečių įprotis gerai pavalgyti:

200) *Ir seilinas kaip vokyti apei lašinius* Šv (ž. seilinti).

201) *Ko švilpioji kaip vokyti duonelę pabengęs* Šts (ž. 1 vokyti).

Su minėtu vokiečių pomėgiu socialiai valgyti siejamas ir daugelio iš jų apkūnumas (žr. 202–206 pavyzdžius). Apie liesus³⁴ vokiečius kalbama daug rečiau (žr. 207 pavyzdį):

202) *Stovėjo pas mus toks vokietys, nutukęs kaip bambūzas* Gs (ž. bambūzas).

203) *Nuspenėjo vokietys, rūros nepaneša* Kp (ž. rūra).

204) *Šis vokietis veršingas (juok. storas)* Skr (ž. veršingas).

205) *Nejaugi tie mieli žiliukai virs baltomis žąsimis ir savo buvimą pabaigs ordinariškai dideliame kurio vokiečio pilve per šv. Martyną Vaižg* (ž. žiliukas).

206) *Oho! pilvelis kai vokiečio LTR* (Grk) (ž. pilvas).

207) *Vokietis laibomis kojomis typ typ stypsoja po lauką* LzP (ž. typ).

1.6. Vokiečių kalbos apibūdinimas LKŽ³⁴

Daug LKŽ³⁴ iliustracinių pavyzdžių yra apie vokiečių kalbą ir kalbėjimą: jų kalba lietuviams atrodė sunki, sudėtinga:

³⁴ Tiesa, vieninteliame pavyzdyje, kurį pavyko rasti, minimos tik liesos vokiečio kojos.

208) *Vokyčių kalba esanti sprangli (sunki kalbėti, ištarti)* Pln (ž. *spranglus*³⁵).

209) *Tranki kalba vokyčių, negal nė žodžio atskirti* Šts (ž. *trankus*).

Kai pasakojama apie tai, kaip kalbėjo vokiečiai (vokiškai), visuose iliustraciniuose pavyzdžiuose, kuriuos pavyko surasti, pabrėžiama, kad tas kalbėjimas buvęs neaiškus, nesuprantamas:

210) *Ten tik vokiečiai šterveliojo* Grk (ž. *štervelioti*³⁶).

211) *Ar tu supratai, ką tas vokiečiukas švatarojo?* Všk (ž. *švataroti*³⁷).

212) *Vokietis kažką varvaliavo, bet mes nesupratom* Mrj (ž. *varvaliuoti*³⁸).

213) *Teip nutauška kažkaip tie vokyčiai* Stl (ž. *nutauškėti*³⁹).

214) *O tų vokyčių bliurbėjimas tarp savęs, o jergutaliau!* Kv (ž. *bliurbėjimas*⁴⁰).

Iš LKŽ_e pavyzdžių matyti, kad vokiečiai lietuviams neįtiko ir tada, kai bandė kalbėti (ar rašyti) lietuviškai:

215) *Katra vokietė moka pakrevezoti puslietuviškai, katra visai nemoka* Skr (ž. *pakrevezoti*⁴¹).

216) *Vokietis nemokėjo lietuviškai perkalbėti* Ėr (ž. *perkalbėti*⁴²).

217) *Rusai ... lietuvių vardus – asmenų ir vietų – užrašinėjo gana gerai, kur kas geriau, ne vokiečių kronistai* LTII17 (K. Būg) (ž. *kronistas*).

218) *Vokiečiai, negalėdami tos pilies (Girgždutės) vardo išranguoti, praminė ir savo knygoje įrašė „Surdita“* M. Valanč (ž. *išranguoti*⁴³).

³⁵ ‘sprangus’, plg. *spranglus* LKŽ_e.

³⁶ ‘neaiškiai, nesuprantamai kalbėti, sakyti’, plg. *štervelioti* LKŽ_e.

³⁷ ‘neaiškiai, nesuprantamai kalbėti, marmaliuoti’, plg. *švataroti* LKŽ_e.

³⁸ ‘nesuprantamai, neaiškiai kalbėti, burbuliuoti’, plg. *varvaliuoti* LKŽ_e.

³⁹ ‘kalbėti, tarti kapojant žodžius’, plg. *tauškėti* LKŽ_e.

⁴⁰ bliurbėjimas → bliurbėti, o bliurbėti reiškia ‘neaiškiai, nesuprantamai kalbėti’, plg. *bliurbėjimas* LKŽ_e, *bliurbėti* LKŽ_e.

⁴¹ ‘prastai, nemokant pakalbėti’, plg. *krevezoti* LKŽ_e.

⁴² ‘persakyti, išpasakoti; pasakyti, išaiškinti’, plg. *kalbėti* LKŽ_e.

⁴³ ‘sklandžiai ištarti (žodį)’, plg. *ranguoti* LKŽ_e.

Tiriamoji medžiaga rodo, kad lietuviams kalbėti vokiškai taip pat sunkiai sekėsi (arba tiesiog nemokantiems vokiečių kalbos taip atrodė):

219) *Tilžės vokiečiai pykestauija, kam tie būrai vokiškai neveblena* prš (ž. *pykestaui*).

220) *Aš i su vokiečiais šiaip teip susišvataroju Všk* (ž. *susišvataroti*⁴⁴).

221) *Jūsų tie vaikai kai vokiečiai kažką šterlekiuoja Kair* (ž. *šterlekiuoti*⁴⁵).

2. TEIGIAMAS VOKIEČIO PAVEIKSLAS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNE

Kaip rodo LKŽ_e medžiagos semantinė analizė, lietuviai vokiečius dažniausiai vertino neigiamai. Tačiau vis dėlto suprato, kad negalima žmogaus vertinti vien pagal tautybę (pvz., *Buvo i vokiečių žmonių Snt* (ž. *žmogus*)) ir kai kuriuos teigiamus vokiečių bruožus jie pastebėjo. Žodyne tokių iliustracinių sakinių gerokai mažiau⁴⁶, tačiau yra. Iliustraciniai sakiniai liudija, kad lietuviai vokiečius pažinojo ne vien kaip karius, bet ir kaip amatininkus, prekybininkus ir pan. (žr. 222–227 pavyzdžius). Matyt, šio to iš jų išmoko ir lietuviai, nes net ir kai kurias iš šių realių (amatų ir pan.) vokiškais vardais pavadino (žr. 228 pavyzdį) – iš to galima spėti, kad ir tų realių anksčiau Lietuvoje nebuvo:

222) *Vokiečiai iš vaisbūnistos bei amatų turį didelę naudą Bs* (ž. *vaisbūnysta*).

223) *Vokietis amatininkas, auksakalys NdŽ* (ž. *1 vokietis*).

224) *Vokietė mokytoja, virėja NdŽ* (ž. *1 vokietis*).

225) *Daugiausiai buvo vokyčių šiporių Rsn* (ž. *šiporius*).

226) *Buvo vokytis, turėjo krautuvę: silkės, šnapšės – visko vokytis turėjo Plt* (ž. *1 vokytis*).

227) *[Malūne] gyveno melnykas, pavarde Šaltis, vokiečių veislės M. Valanč* (ž. *veislė*).

⁴⁴ 'šiaip taip susikalbėti', plg. *švataroti* LKŽ_e.

⁴⁵ 'neaiškiai, nesuprantamai kalbėti, sakyti', plg. *šterlekiuoti* LKŽ_e.

⁴⁶ Iš maždaug 650 iliustracinių pavyzdžių tik kiek daugiau nei 60 galima vertinti kaip teigiamus vokiečių bruožus atskleidžiančius.

228) *Daugumas vokietybių priklauso amatų, ypačiai stalių, kalvių, kalbai ir į Lietuvą yra atneštos vokiečių amatininkų A. Sal (ž. vokietybė).*

Kad vokiečiai į Lietuvą atnešė iki tol čia nematytų naujovių, rodo ir tokie LKŽ_e sakiniai:

229) *Cukrelį tai vokiečiai išmislino, dar per aną karą Smn (ž. cukrelis⁴⁷).*

230) *Tarp vokiečių ... yra toks būdas ... kokią eglės medelį ... stuboj pasistatyti, tą daug vaško liktelėmis apkaistyti arba apraištyti Kel1865,7 (ž. apraištyti).*

231) *Gatavų drabužių atsirado vokyčių laike Gršl (ž. vokyčiai).*

232) *Seniausiuose česuose mūsų tėvai apie kortas nieko nežinojo, iki šiol nuo vokiečių tokius lošimus išsimokino kaip šopskupas ir ubagas Cp (ž. ubagas).*

LKŽ_e rasti keli iliustraciniai pavyzdžiai apie vokiečių darbštumą ir rūpestingumą:

233) *Išmokome vokiečių tautą gerbti už jos gilumą, darbštumą, darbo meilę ir pagarbą Pt (ž. vokiečiai).*

234) *Mus vokyčiai mokino gerai dirbti, švariai Krž (ž. 1 vokytis).*

235) *Vokietis geriau gyvens ant akmens negu ruskelis ant juodžemio ir vandens J. Mik (ž. 1 vokietis).*

236) *Jeigu vokiečio karvė pasileido, jis tuoj atbėgo: gal ką padarė? O lietuvio visa kaimenė ateis – jam nerūpi Graž (ž. 1 vokietis).*

Anksčiau minėta, kad LKŽ_e užfiksuota, jog užkariautojai vokiečiai atimdavo iš vietinių gyventojų maistą, turtą. Tačiau pasitaikydavo ir tokių vokiečių, kurie buvo vaišingi ir geru už gera atsimokėdavo. Tiesa, tai iliustruojančių sakinių LKŽ_e nėra daug:

237) *Vokytelis pupų davė, vokytelio dėkuo Ggr (ž. 1 vokytis).*

⁴⁷ 'sacharinas', plg. *cukrelis* LKŽ_e.

238) *Vokiečiai pavaišino jį stovykloje agnia kadagine ir rūkyta prielaidiena* Pč (ž. *prielaidiena*⁴⁸).

239) *Vokytė po karo pri mūso trynės, dabar atsiunta dovenų* Rdn (ž. 1 *vokytis*).

240) *Po karo buvo vokytikė nu bado atbėgusi, daba atsišaukė* Krš (ž. 1 *vokytis*).

Tiriamoji medžiaga leidžia teigti, kad lietuviai vertino ir tai, kad vokiečiai buvo tvarkingi (žr. 241–242 pavyzdžius), gražiai atrodė (žr. 243–244 pavyzdžius):

241) *Reikia švarumu nuo vokiečio neatsilikti ir išmone pralenkti* rš (ž. *išmone*).

242) *Vokiečių ūkės buvo kap stiklinės*⁴⁹ Ldvn (ž. *ūkė*).

243) *Aukšta laiba mano mergaitė, balta graži kai vokietaitė* (d.) Grl (ž. *vokietaitis*).

244) *Vokytės gražiai rėdės – kaip lėlės* DūnŽ (ž. 1 *vokytis*).

LKŽ_e minimas dar vienas vokiečių išskirtinis bruožas. Tai buvo mokslininkų, rašytojų, muzikantų tauta. Iliustruojamieji pavyzdžiai dažniausiai fiksuoti raštuose, o ne gyvojoje kalboje:

245) *Iš pryžasties neatvykimo mokytyjų vokyčių, karalius atidėjo šnekesnį ant atenčio meto* M. Valanč (ž. *neatvykimas*).

246) *Šitą klausimą ir buvo užsidavęs sau kartą vienas vokiečių mokslininkas* J. Jabl (ž. *užduoti*).

247) *Triūsinedami apie viską, vokiečiai užkliudino ir lietuviškas dainas* A1884, 249 (ž. *užkliudinti, triūsinti*).

248) *Vokiečiai nuog mažens mokinas ir mokinas lig senės* Pls (ž. 1 *senė*).

249) *Rusų ir vokiečių literatūros buvo svarbiausios tarpininkės, per kuriasėjo į Lietuvą tolimųjų civilizacijų balsai* rš (ž. *tarpininkas*).

⁴⁸ ‘prielaido mėsa’, o *prielaidas* – ‘pavasarinis paršas, užmetamas penėti iki rudens’, plg. *prielaidiena, prielaidas* LKŽ_e.

⁴⁹ ‘labai gražios, švarios’, plg. *stiklinis* LKŽ_e.

250) *Mes niekada nesutapatino hitlerinių fašistų su sena ir talentinga, daug įstabių protų žmonijai davusia vokiečių tauta* rš (ž. sutapatinti).

251) *Griežia smuiką rūpestingai išsiskutęs⁵⁰ vokietys, jam kimbolais melodingai taiko Leiba Šepetys Mair* (ž. kimbolai).

APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

Semantiškai išanalizavus maždaug 650 su konceptu VOKIETIS susijusių LKŽ_e iliustracinių pavyzdžių, atsiskleidžia labai išsamus, įvairiapusis vaizdas, kaip lietuviai, pasak tirta žodyno, nuo seniausių laikų iki pat XX a. pabaigos žiūrėjo į savo kartais artimesnius, kartais tolimesnius kaimynus vokiečius. Tas vaizdas susidaro iš informacijos, rastos raštuose, įvairiose tarmėse (visoje Lietuvoje) ir įvairiais laikais ir patekusios į LKŽ_e. Žinoma, atskiri iliustraciniai sakiniai, užrašyti iš gyvų žmonių lūpų, yra subjektyvūs, neretai emociingi, tačiau jų visuma formuoja vientisą tikslų žodyno pasaulėvaizdį. Kad vokiečiai lietuviams buvo puikiai pažįstami, rodo ir didžiulis kiekis LKŽ_e antraštinių žodžių, susijusių su vokiečiais, plg.: *vokietaitis, vokietelka, vokietėlis, vokietis, vokietka, vokietpalaikis, vokietukas, vokietūtis, vokytaitis, vokytalys, vokytelis, vokytelka, vokytinas, vokytis, vokytkā, vokytkikė, vokytpalaikis, vokytukas, vokiečiokas, vokis; vokietauti, vokietėjimas, vokietėti, vokietybė, vokietyinė, vokietinimas, vokietininkas, vokietinis, vokietinti, vokietintojas, vokietuoti, vokietmetis, vokietystė, vokiėtišius, vokiėtiškai, vokiėtiškas, vokiečiavimas, vokiečiuoti, vokiečiuotojas, vokiečkapiai, vokiečkapis, vokytauti, vokytėti, vokytinis, vokytinti, vokytkapiai, vokytmētis, vokyumas, vokytuoti, vokyčiuoti, katvokietis, katvokytis*. Šie žodžiai ne tik pavadina su tautybe susijusius dalykus, bet jie perėję ir į kitas gyvenimo sritis, kai kurie iš jų gali reikšti ir velnią ar grybą, šokį ar meduolį ir kt.

⁵⁰ Šis sakiny s iliustruoja ir anksčiau minėtą vokiečių tvarkingumą.

Štai kokią vaizdą apie vokiečius galima susidaryti vien iš LKŽ⁵¹ iliustracinių pavyzdžių, net jei nežinotume istorinių faktų. Visų pirma, vokiečiai buvo priešai⁵¹. Jie didžiausiais būriais lietuvius puldinėjo nuo seno ir pastarųjų gyvybių negailėjo. Tai buvo daroma pasitelkus įvairiausius ginklus – taranus, durtuvus, šautuvus, granatas, kulkosvaidžius, minosvaidžius, lėktuvus. Būtų galima daryti atsargią prielaidą, kad vokiečiai daugeliu atvejų galbūt buvę ir techniškai pranašesni (kalbant apie karo techniką) už savo priešininkus, nes lietuvių ginklų LKŽ⁵¹ pavyzdžiuose minima kur kas mažiau.

Tiriamąojoje medžiagoje paminėta, kad vokiečiai kariavo ne vien su lietuviais, jų priešai buvo ir prūsai, latviai, estai, rusai, lenkai, anglai, danai, norvegai, belgai, prancūzai, amerikiečiai, vokiečiai kovojo ir tarpusavyje. Taigi vokiečiai buvę labai karinga tauta.

LKŽ⁵¹ pavyzdžiuose užfiksuotos ir Lietuvos vietovės, kurių gyventojai susidūrė su vokiečiais, pirmiausiai s tai buvo Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos gyventojai, vėliau vokiečiai pasklido po visą Lietuvą – palei Nevėžį, Nemuną, po Užnemunę, link Šiaulių, Pasvalio, Ukmergės ir pan.

Kaip rodo iliustraciniai LKŽ⁵¹ sakiniai, vokiečiai tiek eidami per Lietuvą, tiek jau apsistoję ilgesniam laikui (o Mažojoje Lietuvoje šios dvi tautos apskritai gyveno šalia) lietuvius skriaudė – atimdavo gyvulius, grūdus, pašarus, maistą, į Vokietiją išveždavo medžius, kitą turtą. O jei neatimdavo, tai lietuvių turtą sunaikindavo – namus, tiltus, malūnus sudegindavo, pasėlius sutrypdavo, gyvulius iššaudydavo, išskersdavo, negailėjo nei šunų, nei bičių. Vietinius gyventojus apkraudavo įvairiomis prievolėmis, mokesčiais, išsivarydavo darbams į Vokietiją, negailėjo nei mažų vaikų, nei paliegusių žmonių.

⁵¹ Turbūt vertėtų dar kartą priminti, kad čia kalbama apie vaizdą, užfiksuotą viename konkrečiame žodyne, kuris atskirais atvejais nebūtinai sutampa su istoriškai dokumentuota tikrove ar su vaizdais, atspindinčiais kituose šaltiniuose.

Dėl minėtų priežasčių lietuviai vokiečių bijojo ir nuo jų slapstėsi. Vokiečiai lietuviams atrodė žiaurūs, pikti, pasipūtę, išrankūs, melagiai, bet kartais – ir kvaili, nemalonios išvaizdos, dažniausiai nutukę, dideliais pilvais. Negraži, nesuprantama lietuvių ausiai atrodė ir vokiečių kalba.

Visa šitai iliustruojančių pavyzdžių LKŽ_e yra daugiausia. Tačiau šis pasaulėvaizdis turi ir kitą pusę, jis daug ką pasako apie pačius lietuvius. Iš tiriamosios medžiagos matyti, kad lietuviai, kiek galėjo, užkariautojams vokiečiams priešinosi, ankstesniais laikais su jais aršiai kovėsi, negailėdami savo gyvybių, vėlesniais, kai teko jiems nusileisti, slėpė savo turtą, nepasidavė okupantams bent jau širdyse – vokiečių nekentė, juos niekino, iš jų šaipėsi ir smerkė gentainius, kurie su priešu susidėdavo.

Kita vertus, matė lietuviai ir teigiamus vokiečių bruožus, tiesa, tai iliustruojančios medžiagos žodyne yra kur kas mažiau (tik kiek daugiau nei 60 iliustracinių pavyzdžių). Vokiečiai buvo ne tik kariai, bet ir amatininkai, prekybininkai, lietuvius supažindinę su kai kuriais iki tol nežinotais dalykais – kai kuriais amatais, gatavais drabužiais, sacharinu, kalėdinėmis eglutėmis ir pan. Jie buvo darbštūs, rūpestingi, kartais ir vaišingi, geru už gerą atsilyginantys, jų moterys buvo gražios ir pasipuošusios. Iš LKŽ_e fiksuotos raštų kalbos matyti, kad tai buvo ir mokslininkų, rašytojų, muzikantų tauta.

Taigi vokiečio paveikslas, atsispindintis LKŽ_e iliustraciniuose pavyzdžiuose, nevienareikšmis, tačiau gerokai dažniau jis yra neigiamas negu teigiamas. Žinoma, reikia turėti omenyje, kad rašant žodyną sovietiniais laikais dėl cenzūros kai kurių iliustracinių pavyzdžių parinkimas galėjo būti tendencingas. Tikėtina, kad Nepriklausomybės laikais šios tautybės žmonių vertinimas dažniau būtų teigiamas negu neigiamas, tai liudija ir šio straipsnio įvadinėse pastabose apžvelgti kiti koncepto VOKIETIS tyrimai.

ŠALTINIS

LKŽ_e – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1–20, 1941–2002 (elektroninis variantas), vyr. red. G. Naktinienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga internete: www.lkz.lt.

LITERATŪRA

- Anglickienė Laimutė 2000a: *Kitataučiai lietuvių folklore*: daktaro disertacijos santrauka, Kaunas.
- Anglickienė Laimutė 2000b: Vokietis lietuvių tautosakoje. – *Liaudies kultūra* 2(71), 25–27.
- Anglickienė Laimutė 2005: Etnonimų vartojimo lietuvių kalboje ir folklore ypatumai. – *Vārds un tā pētišanas aspekti* 9, 7–17.
- Anglickienė Laimutė 2006: *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, Vilnius: Versus Aureus.
- Anglickienė Laimutė 2007: Tautosaka apie kitataučius: etnostereotipų ir siužetų migracija. – *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste: tarpdalykiniai tyrimai*, Vilnius: Versus aureus, 445–454.
- Bandoriūtė Salomėja 2015: Tradicinis anekdotas: iš ko juokėsi XIX a. pabaigos–XX a. vidurio lietuviai. – *Tautosakos darbai* 49, 105–122.
- Baranauskas Tomas, Zabiela Gintautas 2016: *Saulės mūšio pėdsakų paieškos*, Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija.
- Butkus Alvydas 1995: The Lithuanian Nicknames of Ethnonymic Origin. – *Indogermanische Forschungen*, Berlin: Walter De Gruyter & Co, 223–228.
- Butkus Alvydas 2009: *Nominacija ir identitetas*: habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga, Kaunas.

- Gritėnienė Aurelija 2016: Šermukšnio vaizdinys „Lietuvių kalbos žodyne“. – *Tautosakos darbai* 52, 85–104.
- Gritėnienė Aurelija 2017: Žodyno vaizdinys „Lietuvių kalbos žodyne“. – *Bendrinė kalba* 90, 1–19. Prieiga internete: <http://www.bendrinekalba.lt/?90>.
- Gudavičius Aloyzas 2000: *Etnolingvistika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- Gudavičius Aloyzas 2011: Reikšmė – sąvoka – konceptas ir prasmė. – *Res humanitariae* 10, 108–119.
- Jasiūnaitė Birutė 2010: *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Jasiūnaitė Birutė 2018: *Lietuvių velniavardžiai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kaubrys Saulius 2011: Pasiklydę tarp savęs ir įverčių: 1918–1940 m. Lietuvos vokiečių įvaizdžio klausimu. – *Istorija* 4(84), 15–25.
- Kravcova Liudmila 2013: *Šiuolaikinės rusų kalbos asmenis įvardijantys daiktavardžiai kaip pasaulėvaizdžio atspindys (pagal „XXI amžiaus aiškinamąjį rusų kalbos žodyną. Aktualią leksiką“): daktaro disertacijos santrauka*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- LKK: *Lietuvių karas su kryžiuočiais*, red. J. Jurginis, Vilnius: Mintis, 1964.
- Lukošiūtė Ieva 2012: Kultūriniai stereotipai Lietuvių pasakojamuose anekdotuose: žydas, čigonas, vokietis. – *Jaunųjų mokslininkų darbai* 1(34), 160–166.
- Nikžentaitis Alvydas 1998: Das Bild der Deutschen und Deutschlands in Litauen während der Zwischenkriegszeit. – *Die deutsche Volksgruppe in Litauen und im Memelland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-litauischen Verhältnisses*, Hamburg, 237–253.
- Papaurėlytė-Klovienė Silvija 2010: Kaimyninių tautų atstovai ir jų nacionalinio charakterio specifika lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. – *Lietuvių kalba* 4, 1–9. Prieiga internete: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/27>.

- Rutkovska Kristina, Smetona Marius, Smetonienė Irena 2017: *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*, Vilnius: Akademinei leidyba.
- Savukynas Virginijus 2012: *Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII–XIX amžiaus Lietuvoje*, Vilnius: Idėjos ir komunikacija.
- Senvaitytė Dalia 2004: Etninių stereotipų kaita: tautybės studentų akimis. – *Tiltai* 4 (29), 123–129.
- Umbrasas Alvydas 2019: Terminologija *Lietuvių kalbos žodyne*. – *Terminologija* 26, 162–183.
- Vėlius Norbertas 1986: *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*, Vilnius: Vaga.
- Vengrytė-Janavičienė Edmunda 2004: Kitataučiai lietuvių liaudies talalinėse. – *Tautosakos darbai* 27, 57–63.
- VLE.: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*: elektroninis variantas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018. Prieiga internete: <https://www.vle.lt>.
- Zabarskaitė Jolanta 2010: Politinis pasaulėvaizdis didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“ (valstybė, įstatymas, valdžia). – *Parlamento studijos* 9, 126–143. Prieiga internete: http://www.parlamentostudijos.lt/Nr9/9_kalba_1.htm.
- Zabarskaitė Jolanta 2012: Kitoks didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ skaitymas: Adalbertas Bezzenbergeris, marios, pamarys, pamariškis. – *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai*, sud. G. Blažienė, N. Morozova, J. Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 239–271.
- Zybertienė Evelina 2006: Lietuvos vokiečiai lietuvių etninės kultūros erdvėje. – *Tiltai* 3, 121–137.

Gauta 2020 11 20

Priimta 2020 12 21

GERMAN IN THE WORLDVIEW OF THE
*DICTIONARY OF THE LITHUANIAN LANGUAGE**Summary*

The image of the *German* in the eyes of a Lithuanian has been scrutinised by ethnologists, folklorists, historians, linguists. However, their studies in that regard have so far omitted our largest linguistic tract, the *Dictionary of the Lithuanian Language*, which can be approached as some kind of a chronicle covering material from our first writings dated 1547 until 2001.

A semantic analysis of roughly 650 illustrative examples associated with the *German* has revealed a very thorough, many-sided image of how Lithuanians have looked at Germans – their neighbours, sometimes close, sometimes not so – since ancient times until the end of the 20th century. This image is not just some biased opinion of a group of people: it consists of information that can be found in written texts, various dialects across Lithuania, and at different times. Of course, individual illustrative sentences recorded from the lips of living people are subjective and often emotional; however, taken together, they form an accurate homogeneous worldview. That Lithuanians knew Germans very well, has evidence in the ample quantity of headwords available in the *Dictionary of the Lithuanian Language*: with reference to Germans, such words total a massive 52. These words not always have to do with nationality: sometimes they can also refer to the devil or a mushroom, a dance or a gingerbread cookie, and so on.

To begin with, according to the Dictionary, Germans were always enemies. Their cohorts would assault Lithuanians since ancient times, sparing no lives. They would do so

with a variety of weapons, from rams to bayonets to rifles, grenades, machineguns, mortars, and airplanes.

Germans would not only fight with Lithuanians alone: they also had enemies in Prussians, Latvians, Poles, Englishmen, Norwegians, Belgians, Frenchmen, Americans; Germans were not immune to in-house squabble either.

Among the Lithuanian people, it was the residents of Lithuania Minor and Samogitia that first came into contact with Germans; later, Germans spread all over Lithuania.

Both as they marched across Lithuania and having settled there for an extended stay, Germans would do Lithuanians harm, taking away their livestock, grain, feed, food, shipping timber and other property off to Germany. What they would not take, they would destroy out of spite: houses, bridges, mills would be burned down, crops trampled, livestock shot or slaughtered; neither dogs nor bees would be spared. The people would be burdened by various obligations, even taken away to work in Germany, sparing neither the children nor the sick.

As a result, Lithuanians feared Germans and would try not to attract their unwanted attention. Lithuanians considered Germans a cruel, evil, arrogant, picky, lying bunch, but sometimes they would be regarded as foolish, unsightly, often fat and pot-bellied. The German language would ring foul and incomprehensible to the Lithuanian's ear as well.

Lithuanians would oppose Germans for as much as they could, fighting them ferociously in the old times without sparing their own lives; later, when they were forced to surrender to such power, they would secretly stash their property away, harbouring resistance towards the invaders, if only in their hearts: Germans would be hated, despised, mocked; fellow Lithuanians who made bedfellows with the enemies, frowned upon.

On the other hand, Lithuanians saw positive traits in Germans as well, even though material pointing to that is much scarcer. In addition to warriors, Germans were craftsmen,

merchants who introduced Lithuanians to some of the things the country had never known before. They were hard-working, careful, and sometimes welcoming; they would return favours and their women were pretty and well-dressed. The language of texts recorded in DLL_e shows that it was a nation of scholars, writers, musicians.

KEYWORDS: dictionary, semantics, illustrative example, worldview, German.

DANUTĖ LIUTKEVIČIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

danute.liutkeviciene@lki.lt